

Linnés vittberesta lärjunge seglade med kapten Cook

»Såsom något märkvärdigt har blifwit anmärkt,
att för kort tid sedan försldes på auktionen efter
aflidne Professoren och Medicine Doctorn Sparrman,
den berömde Cartesii hufwudskål ...«

(Argus 14 mars 1820)

Filosofen René Descartes hade anlänt till Stockholm i oktober 1649 och avled där några månader senare. Hans kvarlevor återfördes till Frankrike, utom kraniet som kom på avvägar i ytterliga några år innan det skickades till den franska Vetenskapsakademien av den berömde kemisten Jöns Jacob Berzelius.

En av de svenskar som under en kort tid hade filosofens skalle i sin ägo var vetenskapsmannen Anders Sparrman (1748–1820), en numera tämligen bortglömd lärjunge till den världsberömde botanikern Carl von Linné. Historien om Anders Sparrmans liv och gärning visar emellertid att den bortglömde lärjungen var en både vittberest och omtalad medicinare på sin tid.

Anders Sparrman växte upp i Uppland där fadern var kyrkoherde i Tensta. Redan vid 14 års ålder blev Anders inskriven vid den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet. Efter tre års studier skickades han på Linnés uppdrag till Ostindien och Kina. Resan varade i 20 månader och 1768 disputerade Sparrman, pro exercitio, på »Resan till Kina«, som beskrev djur och växter i Kantonprovinsen. Han avlade sin medicinska examen 1770.

Redan 1772 reste Sparrman åter ut på Linnés uppdrag och nu till Afrika och Godahoppsudden. I november kom kapten James Cook till Kapstaden på sin andra världsomsegling. Sparrman blev nu erbjuden att delta i expeditionen, som läkare, zoolog och botaniker. På »HMS Resolution« biträdde han naturforskarna Reinhold Forster och hans son Georg. Expeditionen passerade södra polcirkeln och nådde i januari 1774 71° 10', innan man tvingades av isen att åter styra nordvärt.

På Tahiti var Sparrman nära att mista livet. Han hade en morgon begivit sig ut för att samla växter då han blev överfallen av infödingar. Efter en häftig strid lyckades han till slut fly.

»Översköld av blod, betäckt med fruktansvärda
svullnader och sår, vacklade doktor Sparrman mot
stranden där han kraftlös sjönk ned.«

(ur kapten Cooks dagbok)

Fem år senare blev James Cook själv överfallen och dödad av infödingar på Hawaii strand.

I mars 1775 återkom »HMS Resolution« till Kapstaden, där Sparrman mönstrade av. Vid avskedet

IHÅGKOMMEN

Linnés »bortglömda«
lärjunge Anders
Sparrman levde
ett intressant
liv. Porträtt
målat omkring
1800 av
N Lafransen dy.

UPPHITTAD
Kraniet tillhörande
filosofen
Descartes var
länge på avvägar
i Sverige. År
1820 hittades
det i Anders
Sparrmans
kvarlåtenskap.

skrev Georg Forster: »Doktor Sparrman, som delat faror och umbäranden på vår resa och vars goda hjärta gjort honom älskad av alla, som känner honom!«

Anders Sparrman planerade nu för en forskningsresa i Kaplandet och anställde den unge Daniel Immelman som sin medhjälpare. De började sin resa genom Sydafrika i juli 1775. Sparrman blev den förste, som beskrev en kvagga. Den tillhörde en zebra-liknande hästart, som blev utrotad på 1800-talet. Han blev också vittne till kolonistörernas grymheter mot hottentotterna. Avskyn mot slavhandeln skulle han bära med sig hela livet. I april 1776 var expeditionen tillbaka i Kapstaden. Senare skrev Immelman i en rapport »... att doktor Sparrman stundom försakade både sömn och vila märktes ej av hans uppträdande ... där fanns intet av förställning eller påstridighet, desto mer av munterhet och en vänlig inställning till livet«.

Efter återkomsten till Sverige blev Sparrman 1777 invald i Kungl Vetenskapsakademien (KVA) och 1778 blev han föreståndare för akademins naturaliekabinett. Linné lät uppkalla växtsläktet Sparrmania efter honom. De tre resedagböckerna »Resa till Goda Hopps-Udden«, »Södra Polkretsen och omkring Jordklotet«, samt »Till Hottentott- och Caffer-Landen« publicerades 1783 [1-3].

En av Gustav III bekostad expedition reste Sparrman, mineralogen Arrenius och lantmätaren Wadström 1787 till Västafrika. Wadström var en aktiv motståndare till slaveriet och även en anhängare av Swedenborgs andelära. Från ön Gorée gjorde man utflykter till fastlandet men måste ge upp efter tre månader på grund av kolonimyndigheternas ovilja att understödja motståndare till slaveriet. I London vittnade Wadström och Sparrman 1788 om slavhandlarnas grymheter inför British Privy Council.

RESANDE

Kapten James Cook (t v), avbildad på målning från 1775 av N Dance, hade Anders Sparrman ombord på »HMS Resolution« (målning av H Roberts). Sparrman skrev rese-dagböckerna »Resa till Goda Hopps-Udden«, »Södra Polkretsen och omkring Jordklotet«, samt »Till Hottentott- och Caffer-Landen«, som utgavs även i engelsk översättning 1789 (t h).

Ett annat av Sparrmans intresseområden var organskopi. (Från Galls »Lära om hjernan och hufvudskålen«, 1806.)

Sjöslaget vid Hogland i Finska viken 1788 inledde Gustav III:s anfallskrig mot Ryssland. Svenskarna tog det stora skeppet »Wladislaw« men det blev en dyrköpt erövring. Besättningen var sjuk i »skeppsfeber« och smittan spreds snabbt. Svenska flottan seglade med 500 sjuka till Karlskrona. Febern spreds sedan i flottans förläggningar och i staden. I juli 1789 var om kring 9 000 sjuka och ett hundratal dog varje dag. Sparrman och provincialmedicus Wahlbom förordnades nu till Karlskrona. »Låt oss ledas af den störste sjömannen av vårt århundrade den verldskunnige Capitaine Cook« hette det i den ämbetskrivelse, som de båda Linné-lärjungarna avlämnade i november 1789. Cook hade under tre års expedition endast förlorat en man på grund av sjukdom och Sparrman och Wahlbom ville att samma disciplin och hygieniska åtgärder skulle tillämpas i Karlskrona, med daglig visitation och kontroll av hygien och renlighet. De sjuka skulle tvättas varje dag och ha tillgång till friskt vatten, vegetabilier och färsk mat. Även Wahlbom drabbades av febern. Han kurerades av Sparrman med »ett flitigt brukande av Dr Hulmes Luftsyrvatten och Körsbär, afförtroende til mitt Pharmaceutiska handlag med Mixturen« [4].

Under upplysningstiden fanns en stark tilltro till människans förnuft. Men då Wienläkaren Franz Anton Mesmer 1774 började applicera magneter på sina patienter introducerades en behandling, som inte grundats på vetenskap eller erfarenhet. Den animala magnetismen antogs finnas överallt i naturen och sjukdomar orsakades av en obalans i magnetisk förekomst i människokroppen. Anders Sparrman var känd som magnetisör men blev nedlåtande kritiserad. Han skulle även bli utsatt för ett grundlöst rykte i samband med en ung kvinnas oväntade död.

Beata Charlotta Eckerman kom till Operateatern vid Slottsbacken 1774 och gjorde en lyckad debut vid

AVLIDEN

Ett grundlöst rykte satte Anders Sparrman i samband med unga aktrisen Beata Charlotta Eckermans oväntade död. (Gravyr av J F Martin, 1780-tal.)

15 års ålder. Hon blev hertig Karls älskarinna 5 år senare – en stormig relation, som varade till 1781, då hon ådrog sig kungens misshag. Gustav III beordrade överståthållaren, friherre Sparre, att spärra in henne på livstid. Sparre förklarade att kungen enligt grundlagarna inte ägde rätt att angripa sina undersåtars frihet utan laglig undersökning och dom. Eckerman lämnade landet och reste till Paris. Hon försonades där med Gustav III och återvände 1786 till Sverige och »erhöll 666 riksdaler årligen af polismedlen under titel att espionera ministrarna«. Den unga aktrisen hade blivit en politisk spion. Hon var älskarinna till den holländske ambassadören, då hon oförmodat avled 1790 endast 30 år gammal. Det blev ingen utredning av dödsorsaken, men i en ofta citerad notis av Wärnhjelm hette det att »hon blev magnetiserad ihjäl af Professor Sparrman«.

I sökandet efter orsaken till detta illasinnade rykte har jag haft god hjälp från Uppsala universitetsbibliotek och Kungliga biblioteket.

Adolf Fredrik Ristell, som varit kunglig bibliotekarie, startade 1787 Dramatiska Teatern, men efter konkurs 1788 flydde Ristell ur landet. Han gav senare ut »Anekdoter om Gustaf III:s Hof och Regering« 1820. Från KB:s katalogkort kan citeras: »Ett i litt. omtalat ex. av detta arb., försett med ant. och tillägg av överstelöjtn. G.A. Wärnhjelm, har använts av Carlander och B. Schöldström (Jfr Pers.hist.tidskr.1906, s.107). Var det nu finnes är icke bekant.« [5-7].

Wärnhjelm är inte något sanningsvittne. Han var bara 5 år 1790, och andra påståenden av honom har avfärdats som sägner. Notisen om Sparrman kan avfärdas som grundlös men den har under lång tid fläckat hans namn.

I november 1790 utnämndes Sparrman till professor i naturalhistoria och farmaci vid Collegium Medicum, och blev assessor 1803. Trots en gedigen meritlista skulle Sparrman bli misskänd under sin

UPPKALLAD
...efter Anders Sparrman är växten rumslind (*Sparrmanina africana*).

levnad. Han kom i konflikt med Vetenskapsakademien angående skötseln av naturaliekabinettet. Den mångåriga kontroversen slutade med att han 1798 skiljdes från sitt uppdrag. De sista tjugo åren levde han tillsammans med den unga sömmerskan Charlotta Fries, och paret fick en dotter.

Efter det att Franz Joseph Gall presenterat sin lära om hjärnan i början av 1800-talet ökade intresset för berömda mäns huvudskålar. Enligt Gall var mentala egenskaper lokaliserade till 27 områden i hjärnan. Ju mer utvecklade en egenskap var, desto större var motsvarande område. Detta orsakade en upphöjning på skallens utsida, en »geniknöl«. Gall kallade sin lära organskopi; benämningen frenologi infördes av lärjungen Spurzheim [8].

Anders Sparrmans dotter Carolina har berättat att hennes far vid ett tillfälle visat Descartes' skalle för Gustav IV Adolf. Kraniet blev även undersökt av läkaren G E Sörling, som deltagit i en av Galls kurser. Den första frenologiska undersökningen av Descartes' kranium visade att området för skarpsinne var väl utvecklat.

Anders Sparrman avled 1820. Han var den mest vittbereste av Linnés lärjungar men blev tidigt bortglömd. Han deltog sällan i det akademiska livet och hans stora medkänsla med de utsatta och svaga tycks ha passerat tämligen obemärkt. Begravningen ägde rum utan ceremonier. Kungliga Vetenskapsakademien skrev endast en formell biografi över honom utan ämminnelsetal [9].

Lennart Berggren
Professor emeritus
ögonkliniken

Akademiska sjukhuset, Uppsala

LÄS MER Fullständig referenslista Läkartidningen.se

RECENSIONER

Stark medicin för läkemedelsmyndigheter

BAD PHARMA

430 sidor

Författare: Ben Goldacre

Förlag: Fourth Estate; 2012

ISBN 978-0-00-735074-2

Den evidensbaserade medicinen är sjuk, enligt Ben Goldacre. I »Bad Pharma« beskriver han detaljerat problemen och presenterar radikala förslag för en sundare läkemedelsanvändning.

Språket är enkelt med populärvetenskapligt pedagogiskt tilltal. Dispositionen är logisk och tankegångarna lätta att följa. Boken är lång med många referenser. Innehållsförteckningen hade gärna fått vara mer detaljerad. Innehållet gör det väl värt att uppbåda lite extra »intellektuella hästkrafter«, för att använda författarens ord.

Den viktiga, kontroversiella första delen handlar om försvunna data. Goldacre menar att evidensbaserad medicin inte är möjlig i dag eftersom högst hälften av resultaten från läkemedelsstudier redovisas. Resten saknas. Forskningsdata från läkemedelsprövningar förvrängs genom publikationsbias. Läkemedelsmyndigheterna undanhåller rådata från extern granskning. Svenska Läke-medelsverket får schavottera i ett extremt exempel. 60 sidor med myndighetens bedömning inför det europeiska godkännandet av rimonabant lämnades ut på begäran till tidskriften *Prescrire*. Med hänvisning till skydd av läkemedelsföretagets kommersiella intressen sekretessklassades dokumentet. Varje rad var därför noggrant överstruken med svart. (Rimonabant såldes under namnet *Acomplia* för viktminskning men drogs senare in på grund av psykiska biverkningar.)

Fortsättningen är en virtuos genomgång av ämnet forskningsmetodik och borde kunna fungera utmärkt som läromedel. Rubriker

som: »Test your drug against something rubbish« och »Dodgy subgroup analyses« förklaras med exempel på hur studier inte bör göras.

Den avslutande delen handlar om marknadsföring. Det är en heltäckande genomgång av krafterna som styr läkemedelsförskrivningen ända in i våra mottagningsrum. Detta har beskrivits tidigare, men tål att upprepas. De intrikata detaljerna om spökskrivare av vetenskapliga artiklar är särskilt läsvärda.

Titeln är missvisande. Bokens syfte är inte att på ett destruktivt sätt angripa läkemedelsindustrin, som är nödvändig: »There is no medicine without medicines.« Syftet är att åstadkomma en verkligt evidensbaserad medicin. Att så mycket data saknas och förvrängs förgiftar källan till kunskap om hur läkemedel fungerar. Patientorganisationer, läkarnas specialistföreningar och hälsovårdsmyndigheter måste förstå vidden av problemet och bidra till att förändra systemet. Vi måste

kräva att få tillgång till alla data från alla läkemedelsstudier. Det behövs kännbara sanktioner mot dem som medverkar till att fakta undanhålls. Lösningar med register över studieprotokoll för planerade studier och krav på resultatredovisning inom ett år efter avslut har inte fungerat, enligt Goldacre. Särskilt kritisk är han mot EMA, Europeiska läkemedelsmyndigheten.

Budskapet har redan nått ut. Britiska parlamentet har redan diskuterat problemet med undanhållna data. I november hålls en hearing i EU-parlamentet om ökad transparens i medicinsk forskning och ett nytt förslag på reglering av kliniska prövningar presenteras. Till alla som på något sätt sysslar med läkemedel: läs och anamma förslagen för bot och bättring inom medicinen!

Josabeth Hultberg
doktorand, allmänläkare, Norrköping
josabeth.hultberg@lio.se

